

Boekbesprekingen

Een monument voor de Stelling van Amsterdam

39

P. Vesters (red.), *De Stelling van Amsterdam. Harnas voor de hoofdstad*. Matrijs (Utrecht 2003). 304 p., ill., krtn. ISBN 90-5345-210-9. €29,95.

De Stelling van Amsterdam werd aangelegd tussen 1880 en 1920. Er verrees een stelsel van forten, dijken, sluizen en andere werken in een ruime kring rond onze hoofdstad. Bij dreiging konden gebieden buiten de stelling onder water worden gezet, terwijl ruim veertig forten alle toegangswegen bestreken. Deze waterlinie zou Amsterdam beschermen en onneembaar maken.

Door vernieuwingen in de oorlogvoering, in het bijzonder door de uitvinding van het vliegtuig, was de stelling al verouderd voor zij goed en wel in gebruik kon worden genomen. Niet lang na de Tweede Wereldoorlog raakten de meeste forten in onbruik en raakte de Stelling van Amsterdam in de vergetelheid. In de jaren tachtig van de twintigste eeuw werd hij herontdekt, eerst door een kleine groep liefhebbers, later door een grotere groep mensen, onder wie ook bestuurders en politici. De provincie Noord-Holland maakte zich sterk voor de herwaardering van de stelling en richtte de stichting Stelling van Amsterdam op.

In 1996 werd de stelling op de lijst van het Werelderfgoed van de Unesco geplaatst en nu is er op initiatief van de genoemde stichting een lijvig boekwerk over verschenen. Het is een prachtige publicatie geworden, vol oude en nieuwe foto's en met fraaie oude kaarten en speciaal voor het boek samengesteld kaartmateriaal. In een zevental hoofdstukken, geschreven door verschillende auteurs, krijgt de lezer een veelzijdig beeld gepresenteerd. De historische en politieke context waarbinnen de stelling tot stand kwam, wordt geschetst. Militair-strategische aspecten komen aan bod. Er wordt ingegaan op het historisch-geografische kader en op de natuur in en om de forten. De diverse gebouwen die de stelling omvatte, worden behandeld. Ook de geschiedenis van de stelling na het verlies van de oorspronkelijke functie en haar mogelijke toekomst krijgen aandacht. En in het slothoofdstuk worden de forten en delen van de stelling stuk voor stuk beschreven en in beeld gebracht. Op kaarten staan alle onderdelen precies aangegeven, zoals forten, dijken, inundatiegebieden, sluizen, batterijen, magazijnen, kazematten en schuilplaatsen. In het hoofdstuk over de gebouwen wordt de architectuur van waterstaatkundige werken zoals sluizen beschreven, en in de hoofdstukken over de militair-strategische aspecten van de stelling en over de historische geografie wordt uitgebreider ingegaan op de waterstaatkundige kant van de linie. Deze stond of viel bij een zorgvuldig te controleren inundatie. De gebieden moesten bij dreiging snel onder water gezet kunnen worden en wel op zo'n manier dat deze niet bevaarbaar waren, terwijl obstakels als sloten, waar bijvoorbeeld paard en wagen in zouden wegzakken, onzichtbaar werden. Dit kwam neer op een laag water van ongeveer veertig centimeter.

Militair historicus Joep van Hoof behandelt het inonderingssysteem van de stelling. Hierin vormden de inlaatpunten een cruciale schakel. Deze lagen dan ook zoveel

Reinout Rutte

mogelijk achter de frontlijn of onder verdediging. Bovendien was de aanvoer van water van groot belang. De Zuiderzee, de Lek, de Hollandse IJssel, de Nieuwe Maas, de Nieuwe Waterweg en het Noordzeekanaal fungeerden als aanvoerbron. Vandaar werd het water via een groot aantal inlaatpunten naar het stellinggebied gevoerd. Hiertoe werd een groot deel van het waterwegstelsel van West-Nederland benut en maakte men gebruik van de structuur die in de loop der tijden door de waterschappen was ontwikkeld. In tijden van oorlog nam Defensie het beheer over. Stromen, kanalen en meren in het stellinggebied dienden als boezem. Had het water in de boezems een hoog peil bereikt, dan kon men de aangrenzende gebieden onder laten lopen.

Voor de onderwaterzetting van de inundatiegebieden waren in de stelling tien zogenaamde inundatiestations ingericht. Om de onderwaterzetting gecontroleerd en zo snel mogelijk te laten plaatsvinden – essentieel bij plotselinge dreiging – was verder een uitgekiend scenario opgesteld dat uit een aantal fasen bestond. Er was een *voorbereidingspeil*, waarbij het peil in waterwegen en poldersloten zo hoog mogelijk werd opgevoerd. In de volgende fase, het *voorlopige peil*, werd zoveel water ingelaten, dat in ieder geval nog een deel van het wegennet was te gebruiken. Hierop volgde het definitieve stadium, *volledig peil*, de genoemde veertig centimeter.

Historisch-geograaf Henk Baas laat zien hoe de stelling werd ingepast in het in de loop der eeuwen ontgonnen Hollandse landschap en hij beschrijft hoe voor het functioneren van de waterlinie de bestaande waterstaatswerken en waterschappen werden benut. Bij de aanleg van de stelling werd zoveel mogelijk gebruik gemaakt van de middelen die het bestaande landschap bood. Er kan ook worden gesproken van misbruik. Het ging immers niet om ontwateren maar om onder water zetten. Voor de inundatiegebieden werden polders en droogmakerijen benut. Hier en daar werd, als het grote gebieden betrof, een nieuwe dijk opgeworpen, zodat niet het hele gebied onder water gezet hoefde te worden. Een mooi voorbeeld daarvan is de geniedijk in de Haarlemmermeer.

Op plaatsen waar bestaande dijken, wegen, vaarten en kanalen de frontlinie doorsneden, werden forten en andere verdedigingswerken gebouwd. Zo verzezen er bijvoorbeeld in het westfront veel verdedigingswerken omdat daar veel doorsnijdingen waren te vinden. Bovendien boden de hogere gronden tegen de binnenduinrand beperkter mogelijkheden tot inunderen dan bijvoorbeeld de polders en droogmakerijen langs het noordfront of het zuidfront. Zo wordt duidelijk waarom de stelling de vorm heeft zoals wij die vandaag de dag nog kunnen herkennen.

Journalist en publicist Fred Feddes schetst de geschiedenis van de stelling tot op de dag van vandaag: niet meer als militaire waterlinie, maar als ... tja, als wat eigenlijk? Natuurlijk, als cultuurhistorisch monument, sinds 1996 officieel en wereldwijd erkend. Uit Feddes' hoofdstuk over de 'civiele stelling' valt op te maken dat het niet gemakkelijk is om de stelling weer een plaats te geven in onze samenleving. Meerdere forten hebben inmiddels een nieuwe bestemming gekregen, bijvoorbeeld als wijnhandel, restaurant of kunstfort. De grote opgave is echter om de Stelling van Amsterdam als geheel een passende rol te laten vervullen in onze dynamische samenleving en haar ruimtelijke ordening. We hebben nu een mooi en goed boek over de stelling, nu nog een mooie en goede toekomst voor de stelling zelf.